

УДК: 368.914

Шаманська Н. В.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Тернопільського національно-економічного університету*

ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОШТАМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

У статті висвітлено прагматику та проблематику вітчизняної пенсійної системи. Проведено комплексне дослідження фінансових та управлінських аспектів державного пенсійного страхування. Розглянуто основні напрями удосконалення пенсійного страхування в умовах реформування.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне страхування, Пенсійний фонд, пенсійне забезпечення.

В статье раскрыто прагматику и проблематику отечественной пенсионной системы. Проведено комплексное исследование финансовых и управленческих аспектов государственного пенсионного страхования. Рассмотрено основные направления усовершенствования пенсионного страхования в условиях реформирования.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионное страхование, Пенсионный фонд, пенсионное обеспечение.

It is reflected a pragmatist and range of problems of the domestic pension system. Complex research of financial and administrative aspects of state pension insurance is conducted. Basic directions of improvement of pension insurance are considered in the conditions of reformation.

Key words: pension system, pension insurance, Pension fund, pension support.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення в Україні супроводжуються неврівноваженістю макроекономічних показників, низьким рівнем доходів населення, недостатнім контролем за надходженням страхових внесків. Сучасна демографічна ситуація в країні характеризується старінням населення, що призводить до збільшення демографічного навантаження на працездатне населення, зменшення кількості платників страхових внесків при зростанні чисельності пенсіонерів, нестачею коштів бюджету Пенсійного фонду України. Результатом цього є недостатній для гідного життя рівень пенсій багатьох категорій пенсіонерів, невідпрацьованість системи управління пенсійними ресурсами, недостатня сталість та не-

адекватність чинної пенсійної системи принципам соціального страхування, соціальна несправедливість системи пенсійного забезпечення.

Наріжним каменем сучасного етапу економічних реформ в Україні є формування ефективної системи пенсійного страхування як однієї з найважливіших передумов забезпечення фінансової стабільності держави, її сталого економічного розвитку, і, що найголовніше – загального добробуту в державі.

Актуальність наукової розробки обраної теми дослідження обумовлена існуючими проблемами, що накопичувалися з року в рік у солідарній системі вітчизняного пенсійного страхування, та підсилена об'єктивними процесами широкомасштабної пенсійної реформи. Основною метою реформування пенсійної системи є створення надійної фінансової системи забезпечення гідного рівня життя особам похилого віку, ґрунтуючись на принципах відновлення соціальної справедливості для нинішніх пенсіонерів, запровадження стимулюючих механізмів до створення пенсійних заощаджень для майбутніх пенсіонерів і створення додаткових умов для розвитку економіки країни. Разом з тим, реформована пенсійна система покликана стати потужним джерелом довготривалих інвестицій в економіку, що сприятиме розширенню зайнятості, зростанню доходів громадян та зміцненню фінансової бази пенсійної системи України.

Реформування системи пенсійного страхування – складний, багатограний і комплексний процес, який має істотно змінити баланс політичних, економічних і соціальних інтересів населення, систему державних фінансів, функціонування ринків праці та капіталу. В умовах побудови соціальної держави пенсійна система має не тільки захищати непрацездатне населення, але й стимулювати працівників до продуктивної праці незалежно від віку, статі та інших характеристик. Проте наявний досвід пенсійної реформи свідчить, що вона не досягла цієї мети, хоча вдосконалення пенсійної системи могло одночасно задіяти стимули до праці, створити джерела інвестицій і механізми соціального захисту. Тому, враховуючи потенціал поліпшення в пенсійній сфері, пенсійну систему слід розглядати як один із важливих чинників ефективного використання людських ресурсів.

Усе це потребує виваженого підходу щодо управління фінансовими ресурсами пенсійного страхування, ефективного формування на стабільній основі доходів бюджету Пенсійного фонду, їх раціонального та цільового використання, прийняття своєчасних і дієвих рішень, забезпечення ефективного виконання конкретних завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існуючі проблеми вітчизняної системи пенсійного страхування стали важливим аспектом дослідження вітчизняних вчених і знаходяться в центрі уваги багатьох фахівців, зокрема, у працях: О. Василика, Б. Зайчука, Е. Лібанової, Л. Лісогора, О. Коваленко, Н. Кравченка, Б. Надточія, В. Новикова, О. Мельник, С. Онишко, В. Опаріна, І. Сироти, Ю. Шклярського, В. Яценка, С. Юрія.

Мета і завдання дослідження. Віддаючи належне високому рівню

наукових робіт названих авторів, зазначимо, що дослідження теоретичних аспектів, вітчизняної прагматики реалізації пенсійного страхування мають фрагментарний характер. Крім того, сьогодні практично відсутній комплексний підхід щодо дослідження фінансових аспектів пенсійного страхування, удосконалення потребує державне адміністрування та фінансовий менеджмент в структурних підрозділах Пенсійного фонду України, а також порядок перерозподілу фінансових потоків в системі загальнодержавного пенсійного страхування. Об'єктивна необхідність розвитку концептуальних засад, а також потреба в розробках прикладного характеру, спрямованих на удосконалення фінансових та управлінських аспектів вітчизняної практики реалізації пенсійного страхування обумовлюють актуальність теми дослідження та доцільність її вибору.

Виклад основного матеріалу. Чинна пенсійна система в Україні, значною мірою зберігає адміністративно-розподільчий характер, вона не завжди узгоджується із соціальною політикою держави, в зв'язку з чим немає очікуваного ефекту від змін у системі пенсійного страхування. Така ситуація, змушує звернутися до аналізу нагромаджені низки проблем у державному пенсійному страхуванні.

1) Незадовільний макроекономічний стан, що проявляється у дефіциті бюджету Пенсійного фонду, який не в повній мірі забезпечує фінансування пенсій за рахунок власних джерел. Вирішального удару по пенсійній реформі завдав Парламент внесенням кардинальних змін до ст. 28 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" для надання законодавчого формату урядовому рішення про підвищення пенсій до прожиткового мінімуму. Таким чином, урядовими діями було завдано удару по пенсійній реформі, підірвано фінансову стабільність і збалансованість пенсійної системи, використано зарезервовані в бюджеті Пенсійного фонду кошти, які формували Резервний фонд для запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи і ще раз підтверджено вразливість солідарної системи до політичних ризиків.

2) Погіршення демографічної ситуації, хоча вона і відповідає загальній тенденції старіння населення, характерній для розвинутих країн. Україна має один з найвищих серед колишніх країн СРСР середній процент пенсіонерів на 1000 осіб (28,2%), який коливається від 35,9 в Чернігові до 20,7 – в Києві. Ця проблема також ускладнюється найнижчим пенсійним віком (для жінок – 55 років, для чоловіків – 60 років), який майже для всіх країн світу вищий.

За підрахунками вчених економістів-демографів, якщо пенсійний вік підвищити на п'ять років для обох статей, то, як свідчать розрахунки – чисельність пенсіонерів була б зменшена на 40%, розмір пенсій поступово можна було б підвищити на 60-70%, а з врахуванням скасування або фінансування пільгових пенсій підприємствами – удвічі. У цьому слід визнати надзвичайну актуальність фактору підвищення віку [1, 7].

3) Старіння населення і необхідність збільшення обсягу коштів для їх

забезпечення призводить до зростання пенсійного навантаження на населення працездатного віку. В період економічних негараздів безробіття зростає, підприємства несуть збитки або банкрутують, ситуація ускладнюється ще й тим, що значна частина громадян працює у тіньовому секторі.

4) Співвідношення чисельності отримувачів пенсій і платників внесків до Пенсійного фонду наблизилася до критичної межі і свідчить про неможливість пенсійного забезпечення при збереженні такого співвідношення. Крім того, внаслідок глибокої економічної кризи, в демографічній сфері сформувалась негативна тенденція, що полягає в значних масштабах міграції кваліфікованої робочої сили за кордон.

5) Нестабільність законодавчої бази як один із чинників, який ускладнює реалізацію пенсійної реформи в Україні. Від часу ухвалення Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” до нього постійно вносяться зміни, а спеціалістами Пенсійного фонду доводиться постійно здійснювати перерахунки пенсій, пов’язаних із зміною законодавчо-нормативної бази.

Істотний вплив на фінансовий стан пенсійної системи мають зміни порядку встановлення таких державних соціальних стандартів як прожитковий мінімум і мінімальна заробітна плата. Відповідно до Закону України “Про Державний бюджет України на 2008 рік” передбачено щоквартальне зростання прожиткового мінімуму, оскільки цей стандарт для осіб, які втратили працездатність, є водночас мінімальним розміром пенсій (тобто ця зміна зумовлює перерахунок).

Зміна редакції ст. 28 Закону, встановлення мінімального розміру пенсії на рівні прожиткового мінімуму (у попередній редакції передбачалося 20% від середньої пенсії) зумовлює зрівнялівку у пенсійному забезпеченні, підвищення соціальної напруги у суспільстві та нівелює роль страхового стажу. Підвищення мінімальної пенсії до рівня прожиткового мінімуму (хоча і з збільшенням величини оцінки одного року страхового стажу, яка дорівнює 1,35%) призводить до того, що пенсіонери, які трудилися понад 40 років у бюджетних установах, сільському господарстві, отримують пенсії на рівні мінімальних, через низькі заробітні плати у цих галузях економіки [2, 6].

Не в повній мірі відповідає реаліям сьогодення нова формула розрахунку пенсій, оскільки індивідуальний коефіцієнт заробітку розраховується як відношення заробітної плати, з якої сплачено страхові внески, до середньої заробітної плати працівників, зайнятих в галузях економіки України. Такий порядок розрахунку свідчить про необхідність відновлення соціальної справедливості щодо тих громадян, які мають невисокі заробітки та значний трудовий стаж. Тому категорії персоналу, які виконують функції однакового кваліфікаційного рівня, отримуючи при цьому різну заробітну плату, будуть по-різному соціально захищені у старості, що стосується, в першу чергу, працівників бюджетної сфери. Частково цю несправедливість можна подолати, якщо під час розрахунку коефіці-

ента страхового стажу (а звідси й пенсії) у солідарній системі враховувати середню заробітну плату в окремих галузях замість середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України. Проте таке становище обумовлено не тільки рівнем заробітної плати, який традиційно склався в деяких галузях, а в більшій мірі пенсійним законодавством.

Істотною проблемою в нашій країні є пільгове пенсійне забезпечення, що стало найбільш масовою формою компенсації професійної втрати працездатності. Частка осіб, яким надано право на достроковий вихід на пенсію за віком та за вислугу років, у загальній чисельності пенсіонерів постійно зростає. Таким чином пенсійна система перерозподіляє частину коштів Пенсійного фонду з-поміж пільгових категорій, не забезпечуючи соціальної справедливості в частині захисту прав громадян пенсійного віку, що суперечить основним принципам соціально-орієнтованої економіки. В державах з розвинутими ринковими відносинами, в основу яких покладено принцип індивідуальної відповідальності роботодавців за втрату працездатності найманими працівниками, застосування подібної системи пенсійного забезпечення, економічна природа якої адекватна соціалістичній моделі розподільчих відносин, просто неможливе [3, 103].

Отже, солідарна пенсійна система України, у межах якої здійснюються пільгові пенсійні виплати згаданим категоріям осіб, потребує реформування не тільки з погляду надмірного фінансового навантаження, а й з точки зору очевидної несправедливості перерозподілу фінансових ресурсів. Вплив вищезгаданих чинників розбалансував пенсійну систему, вона втратила свою фінансову рівновагу, а процес пенсійного реформування свою демократичність.

Отже, для забезпечення резервів зростання доходів бюджету Пенсійного фонду та удосконалення механізму використання його коштів доцільно провести в Україні такі заходи:

- 1) Враховуючи складну демографічну ситуацію – старіння населення і для утримання пенсій на належному рівні, доцільно підвищити межю пенсійного віку. ООН вважає дискримінаційним встановлення різного пенсійного віку для чоловіків і жінок, тому що рівень життя, професійна кар'єра залежить передусім від працевлаштування і його тривалості. Оскільки заходи по підвищенню межі пенсійного віку повинні мати на меті не тільки вирішення фінансових проблем пенсійної системи (збільшення чисельності платників і зменшення чисельності пенсіонерів), а насамперед – забезпечення гендерної рівності, то першим етапом доцільно встановити однаковий вік для чоловіків і жінок (наприклад, 60 років). В 55 років жінка є конкурентоспроможним суб'єктом на ринку праці і значна частка осіб пенсійного віку продовжує працювати. Таке рішення обгрунтовано суто фінансово, оскільки заробітна плата жінки в середньому становить 70% заробітної плати чоловіка, що залежить від недискримінаційних чинників [4, 79].

З іншого боку, для деяких категорій працівників існують чіткі обмеження щодо продовження можливості працювати у разі досягнення пенсійно-

го віку. Тому жінка вимушена вийти на пенсію і закінчити свою трудову кар'єру, оскільки, наприклад, для жінок – державних службовців, у пенсійному віці майже не існує альтернатив подальшої самореалізації. За Законом “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” пенсія жінки в солідарній системі становитиме близько 60% пенсії чоловіків. А при запровадженні накопичувальної системи, жінка втрачатиме ще більше. Тому, при подальшому реформуванні пенсійної системи, необхідно врахувати можливість поступового підвищення пенсійного віку для жінок, або дієвого стимулювання більш пізнього виходу на пенсію. Поряд з тим для пом’якшення сприйняття населенням підвищення пенсійного віку, доцільно провести цей процес поетапно, збільшуючи пенсійний вік, наприклад, щорічно на півроку – тоді віддалення від пенсійного віку буде сприйматися менш болічним для поколінь передпенсійного віку. Зменшення чисельності нових пенсіонерів дасть змогу підвищити пенсію нинішнім пенсіонерам, послабить демографічне та фінансове навантаження на солідарну пенсійну систему [5, 80].

2) Для зміцнення фінансової стабільності пенсійної системи та максимального дотримання принципів соціальної справедливості доцільно перевести фінансування пільгових пенсій на рахунок страхових внесків. Нині при сплаті пенсійних внесків за однаковою ставкою, пільговики отримують вищі пенсії за досягнення молодшого пенсійного віку, ніж працівники, котрі мають право на отримання звичайної пенсії за віком. Роботодавець, який має робочі місця із шкідливими та важкими умовами праці зобов’язаний відраховувати певну частку внесків на користь працівника в корпоративні пенсійні фонди, які діятимуть в межах недержавного пенсійного забезпечення. Крім цього роботодавці повинні нести більшу економічну відповідальність за професійні ризики на підприємствах, відшкодовувати в повному розмірі витрати за страхуванням від нещасних випадків на виробництві; страхування галузевих і “внутрішньовиробничих” професійних пенсій (на 5 і більше років раніше загальнозстановленого пенсійного віку), а також оплачувати частково затрати на страхування пенсій за вислугу років.

3) З метою врегулювання законодавчої бази державного пенсійного забезпечення необхідно розробити та запровадити Пенсійний кодекс, який буде єдиним систематизованим нормативним актом про призначення пенсій для будь-якої категорії населення.

4) Встановити страховий стаж для державних службовців та інших категорій пенсіонерів у розмірі 25 років.

5) Для відновлення принципу соціальної справедливості, демократизації процесу пенсійного реформування запровадити єдиний метод визначення середнього заробітку для призначення пенсій за вибором реципієнта (п’ять найбільш оплачуваних років).

6) Мінімальна державна пенсія повинна бути встановлена на рівні прожиткового мінімуму, а максимальна – на рівні 3,5 прожиткових мінімумів (як у розвинутих ринкових країнах) [6, 67].

Реформуванням солідарної системи неможливо розв'язати всі проблеми діючої пенсійної системи – забезпечення її соціальної справедливості, економічної обґрунтованості та фінансової стабільності неодмінно вимагає запровадження обов'язкової накопичувальної системи (другий рівень). Поєднання солідарної і накопичувальної системи є найоптимальнішим варіантом, оскільки дає змогу диверсифікувати різні типи ризиків і забезпечити виплату основних видів пенсій. Найбільша вада розподільчої системи полягає у тому, що вона не дає ніяких гарантій виплати ні сьогодні, ні в майбутньому. У свою чергу, накопичувальна система дасть змогу забезпечити високий рівень гарантій виплати пенсій для учасників, як в даний час, так і в перспективі (при ліквідації пенсійного фонду активи розподіляються пропорційно до обсягу накопичених пенсійних прав учасників).

Суть такої системи полягатиме в тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи (загальний рівень пенсійних відрахувань залишиться незмінним) накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді та обліковуватиметься на індивідуальних пенсійних рахунках громадян, які (та на користь яких) сплачуватимуть такі внески. Ці кошти інвестуватимуться в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу та захисту їх від інфляційних процесів. Управління пенсійними коштами здійснюватимуть компанії з управління активами.

Передумовами запровадження в Україні індивідуальних пенсійних рахунків (другий і третій рівень), є:

- макроекономічна стабільність (низький рівень інфляції, стабільна грошова одиниця, відсутність дефіциту бюджету та дефіциту платіжного балансу);
- вирішення проблеми заборгованості по виплатах заробітної плати та пенсіях, взаємних неплатежів підприємств, проблеми заборгованості банківської системи;
- адекватна законодавча база, яка охоплює регулювання банківської діяльності, процедури банкрутства, ведення бухгалтерського обліку та жорсткий режим для пенсійних фондів;
- встановлення права власності громадян на активи на їхніх індивідуальних пенсійних рахунках (формуються з внесків та інвестиційного доходу) для другого рівня, з правом успадкування;
- достатньо конкурентний, значною мірою приватизований і стабільний фінансовий сектор (впровадження міжнародних стандартів нагляду, обліку та корпоративного управління);
- наявність відповідної інфраструктури фондового ринку (системи платежів, реєстрації цінних паперів, рейтингових агентств), що забезпечуватиме ліквідність та прозорість національного ринку цінних паперів;
- наявність достатньої кількості кваліфікованих фахівців з актуарних розрахунків, фінансистів, бухгалтерів, юристів [7, 24].

Таким чином, обов'язкова накопичувальна система передбачає більшу, ніж солідарна, свободу вибору та одночасно відповідальність працівника.

Введення другого рівня пенсійного страхування дасть змогу:

- збільшити загальний розмір пенсійних виплат завдяки отриманню інвестиційного доходу (сукупний середній розмір пенсійних виплат із солідарної та обов'язкової накопичувальної системи очікується на рівні 50-60% середньої заробітної плати в Україні, тоді як зараз такі виплати складають близько 35%);

- посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи, а отже посилити зацікавленість громадян та їх роботодавців у сплаті пенсійних внесків;

- зменшити “податковий тиск” на фонд оплати праці роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, що здійснюватиметься із заробітку працівника;

- успадковувати кошти, обліковані на накопичувальному пенсійному рахунку, родичам застрахованої особи;

- створити потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки;

- розподілити (диверсифікувати) ризики, що призводять до виплати низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнем пенсійної системи і таким чином застрахувати майбутніх пенсіонерів від негативних демографічних тенденцій та коливань в економічному розвитку держави;

- підвищити ефективність управління системою пенсійного забезпечення шляхом передачі недержавним компаніям функцій управління пенсійними активами [8, 143].

Впроваджуватись другий рівень буде лише за умов формування необхідних економічних передумов створення відлагодженої ефективної системи державного нагляду та регулювання у цій сфері. Страхові внески до Накопичувального фонду сплачуватимуться застрахованими особами, яким на день їх запровадження не виповнилося: чоловікам 40, жінкам 35 років. Максимальний розмір страхових внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, не може перевищувати 7 % суми заробітної плати (доходу), визначеної частиною першою статті 19 Закону.

Прийняття закону про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюється лише за умови економічного зростання країни впродовж двох останніх років, а саме: якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростатиме не менше ніж на 2 % порівняно з попереднім роком.

Отже, реформування пенсійної системи буде успішним, якщо органічно поєднуватиметься із наступними заходами:

- зростанням виробництва, зміцненням фінансового стану підприємств і фінансових можливостей пенсійної системи;

- розширенням трудових ресурсів завдяки стимулюванню зростання народжуваності, державної підтримки сімей з дітьми;

- розширенням продуктивної зайнятості населення, підвищенням конкурентоспроможності робочої сили, зведенням до мінімуму прихованого

безробіття, тіньової зайнятості, захистом інтересів українських громадян на іноземних ринках праці;

– погашенням заборгованості із заробітної плати, підвищенням її рівня та збільшенням її питомої ваги у ВВП;

– розширенням бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення системою пенсійного страхування всіх категорій юридичних і фізичних осіб – суб'єктів господарювання і трудової діяльності;

– припиненням практики списання та реструктуризації заборгованості перед Пенсійним фондом;

– скасуванням пільг зі сплати пенсійних внесків.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладений матеріал, слід зазначити, що ефективність реалізації пенсійного страхування (як солідарного, так і в майбутньому накопичувального компонентів) безпосередньо залежить від проведення ефективної соціальної політики, стабільної економічної ситуації, подальшого зростання виробничого та трудового потенціалу, вдосконалення системи оплати праці (зокрема зростання частки заробітної плати у собівартості продукції), збільшення доходів працюючого населення, їх дегінізації, повноцінної реалізації норм Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Головним критерієм ефективності системи пенсійного страхування має стати постійне зростання рівня добробуту непрацездатних громадян через збільшення розмірів пенсійних виплат, забезпечення їх на рівні соціальних стандартів, задоволення життєвих потреб у непрацездатному віці, диференціації залежно від страхового внеску, забезпечення стимулювання до продуктивної праці.

Література:

1. Гнибіденко І. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 4-11.

2. Лич В. С. Реформування пенсійної системи: сутність, напрями / В. С. Лич // Формування ринкових відносин в Україні. – № 3. – 2008. – С. 2-10.

3. Шклярська І. Ю. Солідарна пенсійна система в умовах нового пенсійного законодавства / І. Ю. Шклярська // Статистика України. – 2008. – № 1. – С. 101-106.

4. Максимчук О. С. Основні напрями і завдання розвитку пенсійної системи у середньостроковій перспективі / О. С. Максимчук // Статистика України. – 2006. – № 2. – С. 77-81.

5. Кравченко О. М. Мотивація наповнення Пенсійного фонду України / О. М. Кравченко // Статистика України. – 2006. – № 4. – С. 78-83.

6. Надточій Б. О. Платоспроможність Пенсійного фонду / Б. О. Надточій // Фінанси України. – 2007. – № 12. – С. 60-70.

7. Ричік Л. Пенсійна реформа та її фінансові наслідки / Л. Ричік // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 3. – С. 19-26.

8. Скрипник А. В. Фінансові ризики в контексті пенсійної реформи / А. В. Скрипник, Л. А. Ліхтенштейн // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 138-153.